

„Reigi õpetaja” libretot tõlkides

Minu isa Eduard Tubina (1905–1982) „Kogutud teoste” väljaandmine koostöös Eduard Tubina Rahvusvahelise Ühingu, [Kultuuriministeeriumi](#) ja [Rootsi Gehrmans Musikförlagetiga](#) on väga õnnestunud ettevõtmine. Sellised projektid kestavad tavaliselt mitu põlvkonda; siin on vähem kui kahekümne aastaga ilmunud suurem osa helilooja olulistest teostest akadeemiliselt täpses väljaandes. Järjekorras on Tubina teise ooperi „Reigi õpetaja” (kakskeelne) partituur ja klaviir, mille tõlget rootsi keelde ma olen täiendanud. Rootsikeelne versioon ilmub eraldi ja natuke hiljem. Aino Kallase võluva libreto taga on palju huvitavaid ajaloolisi fakte.

Tubina mõlema ooperi libretod on pärit Soome-Eesti kirjaniku Aino Kallase (1978–1956) triloogiast „Surmav Eros”. Jaan Kross kirjutas „Barbara von Tisenhuseni” libreto helilooja nõuete järgi. „Reigi õpetaja” libreto on aga suuremalt osalt Aino Kallase kirjutatud. See on üks väheseid teoseid, mida Kallas ise on eesti keelde seadnud. Libreto seisis pikemat aega heliloojate Evald Aava ja Gustav Ernesaksa lausahtlis, kuni [Estonia teatri](#) lavastaja Arne Mikk selle Tubinale toimetas. Eduard Tubina soovil ja Arne Miku kaasabil tegi Jaan Kross selles vajalikke täiendusi ja puhastas Kallase kohati soomepäraseid väljendeid. Tubin kirjutas ooperi kolme kuuga — see valmis lühikese ajaga, aga suure valuga aastatel 1969–1970.

Estonias etenduma pidanud lavastuse aga keelasid toonased Eesti NSV võimud ära, kuna ooperi peategelane on vaimulik. Alles 1979. aastal õnnestus [Vanemuise teatri](#) kommunistist juhil Kaarel Irdil saada otse Moskvas luba seda Tartus lavastada. Tubin käis vaatamas [Vanemuise külalisetendust](#) Tallinnas 1979. aastal, oma viimasel reisil Eestisse. Paraku jäi talle lavastusest kaunis halb mulje, kuna lauljate koosseis ei olnud sobiv. Alles 1988. aastal õnnestus Arne Mikul teha korralik lavastus Estonias. Ooperit mängiti üle kolmekümne korra ja viidi ka külalisetendustele Saksamaale ja Rootsi. [Vanemuises](#) tuli ooper teist korda lavale 2014. aastal Roman Baskini lavastuses ja püsis repertuaaris kuni 2021. aastani. Mõlemad Tubina ooperid on koos eesti- ja ingliskeelsete libretodega CDle plaadistatud: Estonia lavastuse plaadistas Soome firma Ondine, [Vanemuise](#)

Teater.Muusika.K...

48,49,50,51,52,53,54

Kultuuriministeerium
Eesti Draamateater
Teater Vanemuine
Rahvusoper Estonia
Estonia teater
Teater

lavastuse teater ise.

Kadunud tõlge

Et ooperitele suuremaid levitamisvõimalusi anda, lasi helilooja omal kulul „Barbara von Tisenhuseni” libreto rootsi keelde tõlkida. Seda tegi luuletaja ja keeletundja Ilmar Laaban. Laaban oli sel alal erakordselt osav. Laulutekste on raske eesti keelest rootsi keelde tõlkida: keelerütm ja sõnade järjekord on kaunis erinevad.

Hiljem palus Tubin Laabanil ka „Reigi õpetaja” libreto tõlkida. Kui me pärast isa surma helilooja Harry Oldiga isa noote korrastasime, leidsime ka „Reigi õpetaja” klaviiri noodi, milles Laaban oli kogu lauldava teksti ära tõlkinud. Aga seal puudusid kõik lavamärkused ja viies pilt — kohtustseen, kus teksti räägitakse rusuva muusika taustal. Olt teadis, et Laabanilt oluks raske rohkem tööd tellida, ja sellepärast tõlkisime me need osad ise rootsi keelde. Kui Tubina Ühing alustas tööd „Reigi õpetajaga”, leiti Gehrmani kirjastuse laost üles ka Laabani tõlge. Meie lisatõlge oli aga kaduma läinud ja ma pidin suvel 2022 selle töö uuesti ise ette võtma.

„Reigi õpetaja”/„Prästen i Reigi” sobib väga hästi kõlama rootsi keeles ka seetõttu, et kõik selle peategelased on rootslased. Ooper algab Reigi koguduses Hiiumaal, kus elasid keskajast peale rannarootslased, ja lõpeb Tallinnas/Revalis, kus kuuendik elanikest oli sel ajal rootsi päritolu. Ooperi tegevuse aastatel 1641–1643 kuulus Eesti Rootsi kuningriigi alla, mille riigipea oli kuninganna Kristiina, ja Rootsi väed võitlesid kolmekümneaastases sõjas Kesk-Euroopas. Üks Rootsi juhtivaid riigimehi oli riigimarssal Jakob de la Gardie (20./30. VI 1583 Tallinn — 12. VIII 1652 Stockholm), kes oli aastail 1619–1622 Eestimaa kuberner (maapealik) ning Tallinna linnuse ja lääni asehaldur ja aastail 1622–1630 Liivimaa kindralkuberner ja kellele kuulus muu hulgas Suuremõisa (Großenhof) mõis Hiiumaal.

Kas „Reigi” või „Röicks”?

Vaeseid rannarootslasi kiusasid taga nii saksa kui rootsi parunid,

kes sundisid neid mõisates tasuta tööd tegema. Katariina Suure ajal otsustas neid asju kohus. Kuna Reigi rootslased (ehk hiiurootslased) kaotasid hagi Karl Magnus Stenbocki vastu, pidid nad 1781. aastal oma maalt lahkuma. Nad küüditati Ukrainasse, kus tsaariväed olid Ottoman Türgi käest maad vallutanud. Paljud hukkusid tee peal. Endised kalurid ei osanud algul maadki harida. Hiljem sai nende asula nimeks Gammalsvenskby (eesti k Vana Rootsiküla; ukraina k Starošvedske; saksa k Altschwedendorf; praegu küla Hersoni oblastis Berõslavi rajoonis, osa Zmijivka külast). Maantee ääres on küla rootsikeelne silt veel alles ja alles on ka veel uhke kirik, aga elanike järeltulijad on suuremalt osalt laiali läinud (1929. aastal lubati neil Rootsi asuda). Paljud neist elavad praegu Gotlandil. Sügisel 2022 vabastasid ukrainlased Gammalsvenskby pärast mitmekuist Vene okupatsiooni.

Vanad Rootsi kohanimed Hiiumaal kadusid. „Reigi” oli rootsi keeles „Röicks” või „Reike”; vanade kaartide peal on ka „Reichs” ja „Reiks” näha. Praegune Reigi kivikirik on hiljem ehitatud. Rootsikeelsed jumalateenistused toimusid seal kuni 19. sajandi alguseni.

Ajaloolises tekstis on kombeks ka kohanimed tõlkida. „Reigi” jääb loomulikult „Reigiks”, kuna ooper on selle nime all tuntud ja mingit kindlat alternatiivi pole olemas. Laaban kasutas tuntud rootsikeelseid nimesid nagu „Dagö” (Hiiumaa), „Reval” (Tallinn) ja „Långe Hermann” (Pikk Hermann). Tal polnud võimalik leida Suuremõisa rootsikeelset nimekuju „Storhovet”, mida tänapäeval rootsikeelsetes giiditekstides kasutatakse. Mina kasutasin tekstis nimekuju „Storhovs slott”, et oleks sama pikk sõna kui eesti keeles. Tänapäeva Suuremõisa mõisahooned ehitati hiljem Stenbocki perekond ja see on ühtlasi Hiiumaa suurim loss.

„Kuninga hoor”

Jakob de la Gardie'd on ooperis nimetatud mitu korda. Kirikuõpetaja Lempelius kutsus teda, kui ta on parasjagu purjus, Laisk-Jakobiks (Late Jakob). Selle hüüdnime sai de la Gardie soome sõduritelt, kui ta nende meelest Novgorodi piiramisega liiga kaua viivitas. Kui kirikumõisa teenijad hakkavad Catharinalt pressima välja infot abielurikkumise kohta, mainitakse, et de la

Gardie' naine on olnud „kuninga hoor”. Endise, langenud kuninga Gustav II Adolphi ja Rootsi õukonnadaami Ebba Brahe kunagine vahekord oli laialt tuntud. Sellest on hiljem isegi Rootsi ooperikuningas Gustav III kirjutanud Johan Henric Kellgreni abiga ooperi „Gustav Adolf och Ebba Brahe”. Ooperis väidetakse koguni, et Ebba Brahe esimese lapse isa olevat olnud Gustav II Adolf. Kokku sünnitas Ebba Brahe neliteist last ja oli pärast oma mehe Jakob de la Gardie' surma mõjukas maaomanik.

Joomapeol kirikumõisas laulab Stockholmist tulnud Jonas Kempe üht uut armastuslaulu, mille tekst kõlab nii eesti kui rootsi keeles natuke veidralt. Laulu viis on Ibeeria poolsaarelt pärit „La Folia”, mis levis Euroopas 15. sajandil ja mida on kasutanud paljud tuntud heliloojad. Aino Kallas on siin võib-olla laenanud Carl Michael Bellmani (1740–1795) teksti, mis aga on kirjutatud ooperist rohkem kui sada aastat hiljem¹. See tekst on tõlgitud algul rootsi keelest soome keelde, siis eesti keelde ja lõpuks Laabanil tagasi rootsi keelde. Mingit „õiget” varianti ei saa siin taastada, see on niikuinii „valest” ajast ja Kempe laulab mälu järgi.

Püha Nigulas

Esimeses pildis küsib Catharina oma teenija Viiu käest, kuidas see uus diakon Stockholmist ka välja näeb. Viiu vastab, et ta sarnaneb „püha Nigulasega”, kräsus juustega noore mehe pildiga kirikus altari kõrval, kellesse enam ei või uskuda. See pole keegi muu kui piiskop püha Nikolaus (270–343 p. Kr), keda õigeusu ikoonidel kujutatakse palju vanema ja väarikamana. Püha Nikolaus sündis Pataras ja suri Demres; need on kaks kohta minu praeguse elukoha lähedal Lõuna-Türgi rannikul. Demres remonditakse praegu Püha Nikolause katedraali, mis ehitati 4. sajandi Myra piiskopi püha Nikolause kiriku kohale ja kus tema maised jäänused olid säilinud ühes sarkofaagis. See on praegu tähtis palverännukoht nii vene kui kreeka õigeusklikele. Need püha Nikolause kondid varastasid aga Itaalia mereröövlid ära ja müüsid need laiali üle Euroopa. Coca-Cola ja teiste firmade reklaami abil sai hollandi Sinterklaasist (Sint Nicolaasist) lõpuks Santa Claus, jõuluvana.

Üks mõtlemapanev fakt libreto tekstis on köetud ahi IV pildis,

mille peale Sauna Ann magama poeb. Ma ei ole Rootsis ega Lääne-Euroopas sellist kiviahju näinud; vanades majades olid lahtised kaminad, mida hiljem täiendati kahhelahjudega. Reigi kiviahi oli rustikaalne, aga nendest palju efektiivsem soojendusvahend. Talved olid muuseas ooperi sündmustiku ajal väga külmad, valitses „väike jääaeg”. Sulane Henn ütleb: „Hanged üle aiateivaste.”

Alates 2. pildi joomapeost kuni viimase pildini on ooperis juttu nõidusest. Rahvas Raekoja platsil nõuab süüalustele karistuseks surma tuleriidal. Eestis oli sel ajal võrdlemisi vähe nõiaprotsesse, Kristiina ajal Rootsis veel vähem — nõiaprotsesside tõus tekkis seal alles 17. sajandi lõpul, kui mitusada inimest hukati pärast piinamist kuulujuttude põhjal. Nõidusega oli aga rahvasuus kerge seostada kõike, mis käis selleaegse moraali vastu.

Filmilik pinge kasv

Minu isa sõber, ajakirjanik ja koorijuht Harri Kiisk (1922–2000) kirjutab Ondine plaadi kaassõnas (minu tõlge): „Vastavalt Tubina sõnadele oli Arne Mikk üllatunud, kui ta kuulis, et ooper on lõpetatud. Helilooja oli nimelt nii võlutud Kallase libretost, et hakkas kohe selle kallal töötama. Ta töötas nii intensiivselt, et tema oma sõnade järgi: ...vahel, istudes klaveri ääres, tundsin, nagu keegi hoiaks mu kätt. Kui üks mõte oli lõpuni viidud, läksin voodisse, mõtlesin natuke ja jätkasin siis tööd. Kirjutades finaali, ma pidin — esimest ja viimast korda — paluma [kooriliikme ja sõbra] Dr Endel Rumma käest rahustavat rohtu. Mul oli marss peas kinni ja ma kirjutasin väga kiiresti. Aino Kallase tekst oli jumalik.

Eriti tekitasid kaks kohta ooperis Tubinas psüühilist pinget: Saalomoni „Ülemlaul” 3. pildis ja timuka marss viimases pildis. Kuigi Tubin ei olnud usklik ja oma loomingus piiblitekste kunagi ei kasutanud, oli ta noorest peale võlutud „Ülemlaulust”. Nüüd tekkis võimalus kasutada seda ooperi armastusstseenis, kus Kempe ja Catharina järjest kirglikumalt teineteisele sellest tsitaate ette loevad. Lempelius tuleb kohale, astub vahele ja kuulutab, et „Ülemlaul” sümboliseerib Kristust ja tema kogudust, mis oli kirikule sobiv vana testamendi teksti tõlgendus.

On kerge mõista, miks timuka marss ooperi lõpus heliloojas otse füüsilist valu tekitab. See on ooperi kulminatsioon ja Tubin tahtis marsi hästi koledaks teha. Kõik tunded tulevad siin esile. Lempeliuse armastuse, armukadeduse ja ängistuse taustaks on totaalne marss „vaeste patuste” hukkamisplatsile ja Tallinna kirikukellad, mis löövad „purustavalt valjusti”. Tubina sõnadega: Viimases pildis on kasutatud aeglast marsimotiivi ning kui armastajapaar viiakse hukkamisele, löövad orkestris kuus kella, igaüks oma rütmis. Marsimotiiv oli jälgi ja haiglase iseloomuga...
2

See, mis tekstiga töötades eriliselt võlub, on pinge järjepidev kasvamine. Kuigi on aimata, kuidas see traagiline armastus lõpeb, läheb sündmustik järjest põnevamaks ja repliidid teravamaks. Briti kriitik Eric Levi võrdles seda ooperit isegi Hitchcocki filmidega.³ Esimest korda libretot lugedes tuli ka mu emale Erika Tubinale mõte, et see aines sobiks eelkõige filmiks.⁴ Üks eesti film, režissöör Jüri Müüri „Reigi õpetaja” (Tallinnfilm, 1977) ongi ju Aino Kallase jutustuse ainetel tehtud; muusika kirjutas Eino Tamberg. Kaarel Irdi lavastus Tubina ooperist tuli [Vanemuises lavale](#) aasta hiljem. Ooper ja film pole minu teada teineteist mõjutanud.

Ooperi teisele [lavastajale Vanemuises](#), Roman Baskinile, polnud ooperi kulminatsioonist küllalt. Ta tahtis selle veel põnevamaks teha, laenates ühe võtte filmi alalt — linateose algusesse lõigatakse sisse mõni stseen, mis hiljem filmis kordub. Baskin alustas ooperilavastust lühikese Raekoja platsi stseeniga, enne kui näitas kalurite õnnistamist esimeses pildis. Mind see häiris, kuigi lavastus oli muidu osavalt tehtud.

„Reigi õpetaja” 1988. aasta esietenduse järel ütlesin Eesti Televisioonile antud intervjuus, et ma loodan, et ooper tuleb peagi ka Rootsi lavadele. Tõlge rootsi keelde oli siis juba olemas, aga see polnud korralikult läbi vaadatud ega klaviiri ja partituuri sisse kirjutatud. Nüüd käib see töö professor Mart Humala abiga, kes kontrollib rootsikeelsete sõnade silbistamist ja seda, et noodid ja võõrkeelne tekst kokku läheksid. Kogu projekti juht on Tubina Ühingu esimees professor Kerri Kotta. Järele jääb veel reklaam, mis on Rootsi kirjastuse teha: ooper rootslastest Eestis, sobib ka väiksematel ooperilavadel

etendada, surmav Eros, pinge kasv nagu Hitchcockil! Võib-olla seekord mõni näkkab.

Allikad:

Ondine ODE 783-2D. Kolmekeelne vihik. Helsingi, 1992.

Eduard Tubin. Kirjad II, Koostanud ja kommenteerinud Vardo Rumessen. Rahvusvaheline Eduard Tubina Ühing, Tallinn 2006.

Eino Tubin 2015. Ballaad: Eduard Tubina lugu. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum.

Herbert Connor 1978. Est, svensk, kosmopoliit. Svensk tidskrift för Musikforskning 1, Stockholm. (Tõlge eesti keelde Eduard Tubina Ühingu aastaraamatus 8/2008).

Viited:

1 Eduard Tubina kiri Arne Mikule 19. I 1970. — Eduard Tubin. Kirjad II (1962–1982). Koost. ja kommenteerinud Vardo Rumessen, Tallinn: Koolibri / Rahvusvaheline Eduard Tubina Ühing, lk 381–383, kiri nr 337.

2 Herbert Connor 1978. Eduard Tubin — est, svensk, kosmopolit. — Svensk Tidskrift för Musikforskning 1, lk 47–81.

3 Eric Levi 1996. — Gramophone Explorations, Vol 1.

4 Eduard Tubina kiri Arne Mikule 19. I 1970. — Eduard Tubin. Kirjad II, lk 381–383, kiri nr 337.

Aino Kallas.Lavastaja Kaarel Ird, Eduard Tubin ja dirigent Erich Kõlar „Reigi õpetaja" proovis Tallinnas enne Vanemuise teatri külalisetendusi Estonia teatris 1979. TMK arhiivifoto Eduard Tubin ja Arne Mikk 1979. aastal. TMK arhiivifoto Eduard Tubina ooper „Reigi õpetaja" Estonias 1988. Vasakul: Paulus Lempelius - Teo Maiste, paremal: Jonas Kempe - Ivo Kuusk ja Catharina Wycken - Marika Eensalu, keskel: Praeses - Heino Mandri

(Draamateater). Henno Saamefoto, RO Estonia arhiiv Ooper „Reigi õpetaja” Vanemuises 2014. Esiplaanil: Catharina Wycken - Karmen Puis ja Paulus Lempelius - Jassi Zahharov. Gabriela Liivamäefoto

EINO TUBIN